SOVET HOKIMIYATINING DASTLABKI DAVRLARIDA TA'LIM SOHASIDAGI SIYOSAT (SURXONDARYO MISOLIDA)

Shodmonov Abdujalil Uzoq o'g'li
Termiz davlat universiteti magistranti
E-mail: abdujalil0993@gmail.com

Qabul qilindi: 22.10.2025
Ko'rib chiqildi: 23.10.2025
Tasdiqlandi: 24.10.2025

Kalit so'zlar:
Sovet davri, Surxondaryo, ta'lim siyosati, savodsizlikni tugatish, islohotlar, maktab, maorif.

Annotatsiya. Ushbu tezisda Sovet hokimiyatining dastlabki davrlarida, xususan, 1917–1940-yillar oralig'ida Surxondaryo viloyatida ta'lim sohasida olib borilgan siyosat, uning asosiy yo'nalishlari, maqsad va vazifalari, amalga oshirilgan islohotlar, mahalliy aholi orasida savodsizlikni tugatish, yangi turdagi maktablar, texnikumlar va o'qituvchi tayyorlash tizimining shakllanishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari hamda o'sha davr matbuot materiallari asosida Surxondaryo hududida sovet ta'lim siyosatining o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Mazkur ishda o'sha davr siyosatining ijobiy va salbiy tomonlari, milliy ta'lim tizimiga ta'siri hamda xalq ma'naviy hayotida yuz bergan o'zgarishlar keng tahlil qilinadi.

Ключевые слова:
Советский период, Сурхандарья, образовательная политика, ликвидация неграмотности, реформы, школа, просвещение.

Аннотация. В данной тезисной работе рассматривается образовательная политика Советской власти в первые годы её существования (1917–1940 гг.) на примере Сурхандарьинской области. В исследовании анализируются основные направления, цели и задачи образовательных реформ, проводимых в этот период, меры по ликвидации неграмотности, создание новых школ, техникумов и система подготовки учителей. На основе архивных документов и исторических источников показаны особенности советской образовательной политики в Сурхандарье, а также её влияние на национальную систему образования и духовную жизнь населения.

Keywords:
Soviet era, Surxondaryo, educational policy, literacy campaign, reforms, school, education.

Annotation. This thesis explores the educational policy of the Soviet government during its early period (1917–1940) with a specific focus on the Surxondaryo region. The research analyzes the key directions, goals, and outcomes of the reforms carried out to eliminate illiteracy, establish new schools, and develop teacher training systems. Based on historical documents, archival records, and contemporary publications, the study highlights the unique aspects of the Soviet educational policy in Surxondaryo. Both the positive and negative impacts of this policy on the national education system and the cultural life of the local population are examined in depth.

Kirish. Sovet hokimiyati o‘rnatilgan dastlabki yillarda ta’lim tizimi jamiyatni yangicha mafkuraviy ruhda tarbiyalash, savodsizlikni tugatish va yangi ijtimoiy-siyosiy ongni shakllantirishning eng muhim vositasi sifatida qaraldi. 1917-yilgi Oktyabr inqilobidan so‘ng sobiq Turkiston o‘lkasida, shu jumladan Surxondaryo hududida ham ta’lim siyosatining asosiy maqsadi eski maktab tizimini tugatish, diniy ta’limni cheklash va dunyoviy maktablarni joriy etishdan iborat bo‘ldi. Shu davrda “Likbez” (likvidatsiya bezgramotnosti) harakati orqali xalqni ommaviy o‘qish-yozishga o‘rgatish ishlari yo‘lga qo‘yildi. Yangi o‘quv dasturlari, rus tilini o‘rganish majburiyligi, gender tengligini ta’minlash maqsadida qiz bolalar ta’limiga e’tibor kuchaydi. Surxondaryoda 1920–1930-yillarda ko‘plab yangi maktablar, texnikumlar ochilib, o‘qituvchi kadrlar tayyorlandi. Shu bilan birga, diniy ta’lim muassasalari yopildi, eski maktablarning o‘rniga yangi sovet maktablari tashkil etildi. Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida ta’lim siyosati butun sobiq ittifoq hududida, jumladan, O‘zbekiston va uning janubiy mintaqalari, xususan, Surxondaryo viloyatida ham ijtimoiy hayotning eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘rildi. Bu davrda ta’lim siyosati nafaqat savodsizlikni tugatish yoki yangi o‘quv muassasalarini ochish bilan cheklanmagan, balki jamiyatni ideologik jihatdan qayta shakllantirish, yosh avlodni kommunistik g‘oyalarga sadoqat ruhida tarbiyalash, milliy o‘zlikni sovet qadriyatlariga moslashtirish kabi keng ko‘lamli maqsadlarni ham o‘z ichiga olgan. Shu bois, 1920–1930-yillarda Surxondaryoda olib borilgan ta’lim siyosatini o‘rganish nafaqat maorif sohasining rivojlanish jarayonlarini,

balki bu jarayon ortida turgan mafkuraviy va siyosiy maqsadlarni ham anglash imkonini beradi. Dastlabki yillarda Surxondaryo hududi iqtisodiy va madaniy jihatdan orqada qolgan, aholining katta qismi savodsiz bo‘lgan, maktablar soni esa juda kam edi. Shu sharoitda sovet hukumati “Likbez” dasturini joriy etib, aholini o‘qish va yozishga o‘rgatish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlarni boshladi. Bunda siyosiy targ‘ibot, ommaviy o‘qish kurslari, mobil o‘quv guruhlari, kechki maktablar muhim rol o‘ynadi. Ayni paytda, diniy ta’lim muassasalari yopilib, ularning o‘rnida dunyoviy sovet maktablari tashkil etildi. 1920-yillar oxiridan boshlab esa o‘qituvchi kadrlarni tayyorlash tizimi yo‘lga qo‘yildi, texnikumlar ochildi, rus tili o‘qitish keng yoyildi. Bu jarayonlar, bir tomondan, jamiyatning savod darajasini keskin oshirgan bo‘lsa, boshqa tomondan, milliy an’anaviy ta’lim shakllarining susayishiga olib keldi. Shunday qilib, Surxondaryo viloyatida sovet hokimiyatining dastlabki davrlaridagi ta’lim siyosati mamlakatning umumiy modernizatsiya siyosatining ajralmas qismi sifatida shakllandi va bu hududning ijtimoiy, madaniy hamda ma’naviy hayotida chuqur iz qoldirdi.

Adabiyotlar tahlili. [1] Karimov A. “O‘zbekiston maorif tizimining shakllanishi va rivojlanishi” asarida sovet davri ta’lim siyosatining mafkuraviy asoslari hamda milliy ta’limga ta’siri batafsil tahlil qilingan. [2] N. Jo‘rayevning “XX asr boshlarida Turkistonda savodsizlikka qarshi kurash” nomli tadqiqotida Surxondaryo va boshqa viloyatlarda olib borilgan “Likbez” harakati tarixiy misollar bilan yoritilgan. [3] X. Mamatqulov “Sovet ta’lim tizimida o‘qituvchi tayyorlash siyosati” nomli ishida pedagogik kadrlar yetishmovchiligi muammosi va uni hal etish yo‘llarini ko‘rsatgan. [4] R. To‘raevning “Surxondaryo viloyatida madaniyat va maorif sohasidagi o‘zgarishlar” nomli maqolasida hududiy xususiyatlar va o‘sha davrda amalga oshirilgan ijtimoiy loyihalar bayon etilgan. [5] S. Qodirov “Sovet davri ta’lim islohotlarining ijtimoiy-siyosiy mohiyati” asarida o‘sha davr siyosatining ma’naviy oqibatlari va milliy ta’lim an’analariga ko‘rsatgan ta’siri tahlil qilingan.

Materiallar va usullar. Tadqiqot jarayonida tarixiy-tahliliy, qiyosiy, hujjatli va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Asosiy manbalar sifatida 1920–1940-yillardagi arxiv hujjatlari, Surxondaryo viloyat xalq maorifi bo‘limi hisobotlari, o‘sha davr gazetalarida chop etilgan ma’lumotlar, shuningdek, sovet davrida faoliyat yuritgan pedagoglarning xotiralari asos qilib olindi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida Surxondaryo tajribasi boshqa viloyatlar bilan solishtirilib, ta’lim siyosatining umumiy va o‘ziga xos jihatlari ajratib ko‘rsatildi.

1-Jadval. 1920–1940-yillarda Surxondaryo viloyatida ta'lim muassasalari sonining o'sish dinamikasi

Yil	Boshlang'ich maktablar soni	O'rta maktablar soni	Texnikumlar soni	O'qituvchilar soni	O'quvchilar soni
1920	18	2	0	47	530
1925	34	5	1	96	1420
1930	62	8	2	174	2970
1935	88	13	3	246	4710
1940	114	20	4	332	6900

Ma'lumotlarga ko'ra, 1920–1940-yillar oralig'ida Surxondaryo viloyatida ta'lim tizimi jadal sur'atlarda rivojlanganini kuzatish mumkin. Dastlab sovet hokimiyati o'rnatilgan paytda viloyatda atigi 18 ta boshlang'ich maktab faoliyat yuritgan bo'lsa, 1940-yilga kelib ularning soni 114 taga yetgan. Bu esa qisqa vaqt ichida xalq ta'limi tizimining kengaygani va sovet siyosatining ta'lim sohasidagi ustuvor yo'nalishlaridan biri savodsizlikni tugatish bo'lganini ko'rsatadi. Shuningdek, o'rta maktablar sonining 2 tadan 20 taga, texnikumlar sonining esa 0 dan 4 taga ortgani hududda o'rta maxsus ta'lim tizimi shakllana boshlaganidan dalolat beradi. O'qituvchilar soni ham 1920-yildagi 47 nafardan 1940-yilda 332 nafarga yetgan, bu esa kadrlar tayyorlash siyosati samarali yo'lga qo'yilganini bildiradi. Eng muhim o'zgarishlardan biri o'quvchilar sonining 530 nafardan 6900 nafarga ortgani bo'lib, bu davrda aholining o'qishga bo'lgan ehtiyoji va ishtirok darajasi ortganini, ayollar va yoshlar o'rtasida savodxonlik kengayganini ko'rsatadi. Umuman olganda, jadval tahlili shuni anglatadiki, sovet hokimiyatining dastlabki yillarida ta'lim siyosati Surxondaryoda keng ijtimoiy harakatga aylangan, xalq maorifini rivojlantirish davlat siyosatining markaziy yo'nalishlaridan biriga aylangan, natijada hududda yangi maktablar, texnikumlar, kutubxonalar va madaniyat o'choqlari tashkil etilib, savodsizlikka qarshi kurash muvaffaqiyatli kechgan. Shu bilan birga, mazkur o'sish jarayoni mahalliy an'anaviy ta'lim shakllarining qisqarishiga olib kelgan bo'lsa-da, umumiy ma'noda jamiyatda yangi ma'rifiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim o'rin tutgan.

Tadqiqot muhokamasi. Surxondaryo viloyatida sovet ta'lim siyosati dastlab ijtimoiy-iktisodiy sharoitlardan kelib chiqib qiyinchiliklar bilan amalga oshirildi. Aholi orasida savodsizlik darajasi yuqori bo'lganligi, diniy qarashlarning kuchliligi hamda infratuzilmaning sustligi ta'lim tizimining

rivojiga to‘sqinlik qildi. Shu bilan birga, sovet hokimiyati tomonidan ta’limni siyosiylashtirish jarayoni kuchaydi, o‘quv dasturlariga marksizm-leninizm mafkurasi singdirildi. Ammo bu siyosat natijasida ko‘plab yoshlar o‘qish imkoniga ega bo‘ldi, ayollar ta’limi rivojlandi, Surxondaryoda yangi o‘quv binolari, texnikumlar, kutubxonalar, klublar ochildi. 1930-yillarda savodsizlik deyarli tugatildi, yangi pedagoglar avlodi shakllandi. Biroq, bu jarayon milliy qadriyatlar va an’anaviy ta’lim tizimini yo‘qotish hisobiga kechdi. Sovet hokimiyatining dastlabki davrlarida Surxondaryo viloyatida amalga oshirilgan ta’lim siyosati o‘zining murakkab va ziddiyatli xususiyatlari bilan ajralib turgan. Aholining savodsizlik darajasi yuqoriligi, diniy an’analar va eski maktab tizimining kuchli ildiz otganligi, ayollar ta’limiga nisbatan jamiyatdagi qarashlarning sustligi dastlabki bosqichlarda sovet maorif siyosatini joriy etishda jiddiy to‘siqlar tug‘dirgan. Shunga qaramay, sovet maorif organlari Surxondaryoda “Likbez” harakatini keng miqyosda amalga oshirish uchun turli shakl va vositalarni qo‘lladi: kechki o‘quv kurslari, savodsizlikni tugatish markazlari, ko‘chma o‘quv brigadalari tashkil etildi. Ayniqsa, 1925–1930-yillar oralig‘ida xalq ta’limi bo‘limlari faoliyati sezilarli darajada kengaydi, maktablar soni, o‘quvchilar va o‘qituvchilar soni yil sayin ortdi. 1930-yillarga kelib savodsizlikni tugatish kampaniyasi Surxondaryo viloyatining aksar tumanlarida yakuniga yetkazildi. Shu bilan birga, yangi o‘quv dasturlari orqali fanlar dunyoviy mazmunga ega bo‘lib bordi, diniy fanlar o‘rniga tarix, geografiya, tabiiyot, fizika kabi fanlar joriy etildi. O‘qituvchilarning malakasi oshirilib, ularni tayyorlash uchun Termiz va Denovda pedagogika texnikumlari faoliyat boshladi. Ayollarni o‘qitish masalasi ham davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylandi — qiz bolalar uchun maxsus kechki maktablar ochildi, bu esa gender tengligini ta’minlash yo‘lida muhim qadamlardan biri bo‘ldi. Shuningdek, sovet mafkurasi asosida o‘quvchilarni “yangi odam” – kommunistik ong va axloq ruhida tarbiyalash siyosati kuchaydi, bu esa ta’lim jarayonining faqat bilim berish emas, balki siyosiy ongni shakllantirish vositasiga aylanganini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, Surxondaryoda sovet davrining dastlabki yillarida ta’lim sohasida erishilgan yutuqlar iqtisodiy rivojlanish, ayollar faolligining ortishi, madaniyat markazlarining ko‘payishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Shu bilan birga, bu siyosat milliy qadriyatlar, diniy ta’lim an’analari va mahalliy o‘zlikni ifodalovchi qadimiy maktab tizimining siqib chiqarilishiga sabab bo‘lgan. Bu holat, o‘z navbatida, jamiyatda ma’naviy izlanishlar va g‘oyaviy ziddiyatlarni yuzaga keltirgan. Ammo shunga qaramay, Surxondaryoda sovet ta’lim siyosati uzoq muddatli istiqbolda jamiyatni

modernizatsiya qilish, ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi tafovutni kamaytirish va yangi ma’rifatli avlodni tarbiyalashda muhim tarixiy rol o‘ynagan.

Xulosa. Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida Surxondaryoda ta’lim sohasida amalga oshirilgan siyosat o‘z zamonasi uchun progressiv bo‘lib, aholi saviyasini oshirishda muhim rol o‘ynadi. Shu bilan birga, bu jarayon siyosiy-ideologik maqsadlarni ham ko‘zlagan, natijada milliy ta’lim tizimi an’analarining yo‘qolishiga olib kelgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Surxondaryo tajribasi sovet davrida ta’limni keng ommalashtirish, ayollar ta’limini rivojlantirish, savodsizlikni tugatish borasida ijobiy natijalar bergan bo‘lsa-da, u milliy-ma’naviy qadriyatlarning cheklanishi bilan ham kechgan. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida Surxondaryo viloyatida ta’lim sohasida amalga oshirilgan siyosat o‘sha davrning ijtimoiy-siyosiy sharoitidan kelib chiqib, keng ko‘lamli islohotlar tizimi sifatida shakllangan. Bu siyosatning asosiy yo‘nalishi aholi savodxonligini oshirish, dunyoviy ta’limni joriy etish, yangi o‘qituvchi kadrlarni tayyorlash va ta’lim orqali sovet mafkurasini singdirishdan iborat bo‘lgan. Dastlabki yillarda bu siyosat ko‘plab muammolarga duch keldi: moddiy bazaning yetishmasligi, o‘qituvchilar sonining kamligi, diniy qarashlarning kuchliligi, aholining ayrim qatlamlarining qarshiligi kabilar ta’lim tizimining kengayishiga to‘sqinlik qildi. Shunga qaramay, 1920–1940-yillar mobaynida Surxondaryoda ta’lim muassasalari soni keskin ortib, o‘qituvchilar va o‘quvchilar soni bir necha barobar ko‘paydi. Bu jarayon natijasida viloyatda savodsizlik deyarli tugatildi, qizlar ta’limi yo‘lga qo‘yildi, ayollarning ijtimoiy hayotdagi o‘rni mustahkamlandi. Sovet ta’lim siyosati ijtimoiy modernizatsiyaning asosiy tayanchiga aylandi. Shu bilan birga, bu siyosat milliy qadriyatlar, diniy-ma’naviy meros va an’anaviy ta’lim tizimiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan, natijada jamiyatda yangi, lekin bir yoqlama – siyosiy g‘oya bilan to‘ldirilgan ma’rifat tizimi shakllangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Karimov A. O‘zbekiston maorif tizimining shakllanishi va rivojlanishi. – Toshkent: Fan, 2015.
2. Jo‘rayev N. XX asr boshlarida Turkistonda savodsizlikka qarshi kurash. – Samarqand, 2017.
3. Mamatqulov X. Sovet ta’lim tizimida o‘qituvchi tayyorlash siyosati. – Toshkent, 2018.
4. To‘raev R. Surxondaryo viloyatida madaniyat va maorif sohasidagi o‘zgarishlar. – Termiz, 2019.
5. Qodirov S. Sovet davri ta’lim islohotlarining ijtimoiy-siyosiy mohiyati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020.